

Erdvės, kraštovaizdžiai

MICHAEL KRÜGER

Gimiau mažame Centrinės Vokietijos kaimelyje Vitgendorfe, Saksonijos Anhalto žemės Ceico rajone, kuris yra trikampėlyje tarp Saksonijos bei Tiuringijos ir visados laikytas skurdžiausia šių trijų žemių vieta. Į šį pasaulį atėjau ten 1943 m. pabaigoje motinos tėvų namuose. Visas kaimas buvo vienu protestantų! Visas kaimas? Anuomet, 1943 m. žiemą, šį kaimą sudarė septynios moterys ir vienas vyras, nepašauktas į kariuomenę dėl senyvo amžiaus ir ligų. Laukai buvo ariami karvėmis, auginamos bulvės, cukriniai runkeliai, iš kurių virtas nuostabus sirupas, šiek tiek avižų. Kviečiams žemės buvo per prastos.

Senelis ūkininkavo domene, priklausiusiame jo šeimai nuo aštuonio-liktojo šimtmečio. Jis turėjo du vaikus. Sūnus Verneris, mano dėdė, turėjo paveldėti ūkį, duktė, mano motina, buvo leidžiama į gimnaziją, o paskui į žemės ūkio mokyklą, nes su šimtu procentų tikimybe manyta, kad ji ištekės už šių apylinkių ūkininko. Ji gimė 1908 m. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje susipažino su mano tėvu, ketveriais metais už ją vyresniu teisininku iš Koblenco, studijavusiu Bonoje, kas anuomet teisininkui buvo papildomas kokybės ženklas. Tėvas domėjosi istorija. Jiedu, 1933 m. buvę atitinkamai dvidešimt penkerių ir dvidešimt devynerių metų, turėjo keturis vaikus, aš jų jauniausias. Kadangi tėvas, pašauktas į kariuomenę 1939 m., Hitlerio pergale netikėjo, jis mane paliko pas senelius, kur praleidau pirmuosius šešerius savo gyvenimo metus.

Iš pradžių buvo sutarta, kad Saksonijos Anhaltą užims amerikiečiai, bet paskui valdžią perėmė rusai. Senelio nuosavybė be jokio teismo proceso buvo nusavinta, bet jis, laimė, nebuvo sušaudytas kaip daugelis jo kaimynų. Savo ūkyje jis gavo vieną kambarį, kuriame aš gyvenau su seneliais, dabar turėjusiais žiūrėti, kaip žemės ūkį valdo žmonės, neturintys išmavimo apie šį amatą. Man tasai laikas buvo gryna laimė, nes seneliai neleido man pajusti, kokia neviltis ir depresija juos buvo apėmusi. Jie nemaištavo prieš likimą, o jei skundėsi, tai skundėsi Dievui, leidusiam, kad jie būtų įstumti į negandą. Dėl to buvo kalta ne politika, ne Hitleris ir ne Stalinas, bet Dievas. Kai jau gebėjau vaikščioti, traukiau su seneliu per girias ir laukus, rinkdamas tai, kas valgoma; ir sužinojau, kad beveik visa yra gardu, jei tik deramai paruošta.

Mūsų kambaryje buvo dvi knygos – Biblija ir augalų atpažinimo žinytas, parašytas mano prosenelio brolio, „Vokietijos flora“. Tos dvi knygos ligi šios dienos liko mano mėgstamiausios. Augalų žinyto autorius, Augustas Garcke, buvo garsus botanikas, kuris tapo Berlyno botanikos sodo direktoriumi, šį postą palikus vokiečių rašytojui hugenotui Adalbertui von Chamisso, „Peterio Šlemilio“ (*Peter Schlemihl*) autoriui. Per savo iškylas iš Berlyno iki šių vietų prie Baltijos, į Čekiją ir Moraviją, Šiaurės Italiją ir Lotaringiją, jis su nenuilstama kantrybe katalogavo augalus pagal Linėjaus sistemą, aprašydamas juos su tokiu detalumu ir tikslumu, kad jo turtinga kalbinė raiška dar ir šiandien regisi stebėtina.

Trumpai tariant, pasaulis, į kurį aš gimdamas atėjau, buvo mažas, didžiai ribotas ir anaipol ne prabangus, taigi labai kuklus, gal net skurdus, bet tos dvi knygos – Biblija, knygų knyga, ir Garcke'ės veikalas, gamtos knyga, suteikė, tiesa, tokią dimensiją, kad didingesnės, nuodugnesnės ir gražesnės nė įsivaizduoti neįmanoma. Galbūt ši pamoka mažuose dalykuose atrasti didybę buvo man ir pati svarbiausia, o kai daug vėliau pradėjau domėtis literatūra, tas ankstyvas impulsas turėjo gyvenimo istorijai reikšmingų padarinių.

Šešerių metų pradėjau lankyti mokyklą Berlyne. Pradėjau mokytis dar prieš pinigų reformą, taigi iš pradžių mokyklinį maistą gaudavau per sąjungininkų oro tiltą. Tas maistas buvo gabenamas iš Švedijos, jis buvo vadinamas švedų maistu, ir mano ausyse tai skambėjo lyg iš Biblijos. Mintis, kad mano valgi gabenama vienas tų lėktuvų, kurie kas dieną skraido virš mūsų namų, man žadino pasididžiavimą. Tai buvo vienas retų teigiamų jausmų, kuriuos patyriau savo naujoje tėviškėje.

Pati mokykla mane menkai tedomino. Kas kartą ėjo į gamtos mokyklą, to nesuviliosi abécèle ir kitais vaikiškais niekniekais. Be to, neįsivaikiau jokio prielankumo griuvėsių kraštovaizdžiui, per kurį turėjau eiti į mokyklą, o galiausiai pastebėjau ir tai, kokie ankšti yra rėmai, kuriuose aš judu. Visur stovėjo skydai: *You are leaving the American Sector*, o tas, kuris jų nepaisė, privalėjo žinoti, kad rizikuoja užlipti ant minos. Niekados nepamiršiu kiškio, kurį pabaidžiau giraitėje už Kleisto kapo ir kuris, sprukdamas nuo manęs, pataikė ant minos, sprogušios su tokiu trenksmu, kokio dar niekad nebuvau girdėjęs. Kiškis, be abejo, irgi. Be to, iš manęs visi šaipėsi dėl saksiškos tarmės. Saksiškai kalbėjo tik VDR bonzos, saksiškai kalbantis Vakaruose nebuvo saviškis.

1953 m., taigi man sulaukus dešimties, vieną rytą tėvas man vonioje pasakė, girdi, šiandien numiręs Stalinas, dabar viskas bus geriau. Paaiškinimo jis nepateikė. Kodėl viskas bus geriau? Kodėl Stalino įpėdiniai turėjo leisti mano seniems seneliams išvykti ar juolab gražinti jiems ūkį? Apie kilniaširdystę nebuvo ko galvoti, bet viltasi, kad atmosfera pasidarys ne tokia įtempta, – kaip žinome, viltasi tuščiai.

Man buvo trylika metų, kai mes su dviem draugais iš Krikščioniškosios jaunimo sąjungos per vasaros atostogas autostopu iškeliauvome į Prancūziją, į Bretanę. Pusantrą mėnesio su šimtu penkiasdešimt markių. Valgėme tai, ką aš galėjau pasiūlyti ir pagaminti, pasitelkdamas savo saksiškąją patirtį, be to, dar ir sraigės, moliuskus ir jūros ežius. O palapinę statėmės ten, kur atsidurdavome. Mūsų palapinė buvo iš senųjų kariuomenės atsargų, ir kartą vakare vienas ūkininkas nuplėšė ją mums nuo galvų. Gal mes nežiną, kad mūsų tėvai su tokiomis palapinėmis buvo įsikūrę stovyklą jo žemėje? Mes to nežinojome. Nieko mes nežinojome. Buvome priešų vaikai, *boches*. Be kaltės kalti.

Ši patirtis man įsispaudė į atmintį lygiai taip pat, kaip ir Atlanto pakrančių kraštovaizdžio, laisvės, platumų, nerūpestingo gyvenimo patirtis. Tačiau mintis, kad mes važinėjome po kraštą, prieš kurį Vokietija per septyniasdešimt metų pradėjo ir kariavo tris kruvinus karus, man nebeišėjo iš galvos. Grįžęs į mokyklą, priverčiau mokytojus pagaliau pasakyti mums tiesą, mano tėvui irgi pagaliau teko liautis užsispyrėliškai tylėjus. Kitais metais mes išvažiavome autostopu į Sardiniją, prie Viduržemio jūros.

Man baigus abiturą, Berlyne, o paskui ir visoje Vokietijoje buvo pastatyta siena, stovėjusi iki 1989 m.

Mes atsidūrėme spąstuose. Kadangi jums laikai iki 1989 m. pažįstami geriau nei man, galiu apie juos detalai ir nepasakoti. Mokiausi spaustuvininko ir knygyninko amato, o kadangi Berlyne leidyklų beveik nebuvo, pasitaikius pirmai progai išvykau į užsienį, į Angliją. Anuomet sąlygos, kuriomis Anglijoje galėjai dirbti, buvo tokios sudėtingos, kokios – po Brexit'o – matyt, netrukus ir vėl bus, tai yra reikėjo pateikti leidimą dirbti ir įrodyti, kad turėsi pakankamai lėšų pragyventi. Aukščiausias priesakas buvo neatimti darbo nė iš vieno anglo, *Home Office* tatai stebėjo nuožmiai kaip Argas. Kadangi iš knygyno pardavėjo darbo niekaip negalėjau pragyventi, turėjau dirbti ir nelegaliai, kas puikiai sutapo su mano romantiniais vaizdiniais apie laisvę. Tarp kitų darbų, išdažiau Soho rajone muzikinį klubą, priklausiusį Šveicarijos žydui, pas kurį paskui triskart per savaitę darbavausi kaip barmenas, šitaip užsidirbdamas daugiau pinigų nei bet kada anksčiau. Ir, žinoma, patyriau šį tą apie gyvenimą. Dienomis mano darbo vieta buvo „Harrods“ prekybos centro *International Book Department* aristokratiškame Knightsbridge'o rajone prie Haid Parko, anuomet dar buvusiame patikimai plakančia palengva byrančios *British Empire* širdimi, ir ten susipažinau su svetimšaliais, kitos religijos ir kultūros žmonėmis. Berlynas anuomet, 1961 m., buvo monokultūriškas, t. y. mūsų mokykloje ir kaimynystėje buvo vieni vokiečiai, mano tėvų draugai irgi visi buvo vokiečiai. Londono *Camden High Street* stovėjęs nušiuęs namas, kuriame gyvenau, buvo ispanės nuosavybė, pirmajame aukšte darbavosi graikas siuvėjas, planavęs suklestėti per tarptautinį vyriškų kelnių verslą, pigaus restorano gatvės kampe savininkai buvo indai, savo valgiaraštyje turėję visų aštriausių vištieną su kariu, aludė, kurioje leidau vakarus, priklausė airiams (ir apskritai visą kvartalą anuomet valdė airių ir kipriečių gaujos), laikraščių pardavėjas buvo pakistanietis, o už turgavietės prekystalių drabužius ir pigius papuošalus pardavinėjo juodaodžiai iš Jamaikos ir Trinidado. Kadangi buvai šio etninio mišinio dalis, niekam nekliuvo, kad kalbėjai šiek tiek laužyta anglų kalba. Sekmadienių rytais mėgau sėdėti mažos italų kavinės terasoje ir skaityti storus sekmadienio laikraščius, pasakojusius daugiausia apie Britanijos reikalus. Europa sušmėžuodavo tik pakraščiuose. Europa buvo į pietus nuo kanalo, ją sudarė pirmiausia Prancūzija. Apie Vokietiją buvo linkstama prasitarti tik keliais žodžiais. Sudarydamas šimto geriausių dvidešimtojo šimtmečio romanų sąrašą, anuomet garsiausias anglų literatūros kritikas Cyrilas Connoly į jį įtraukė tik Prahos žydą Kafką.

Tačiau Londone buvo daug vokiškai kalbančių žmonių, su kuriais ir aš netrukus susipažinau. Pasklido kalbos, kad sėkmingai parduodu visus išleidžiamus vertimus iš vokiečių kalbos, todėl didžioji emigrantų dalis palengva ėmė rodytis mano knygyne, norėdama sutikti tą keistuolį, kuris ne kur kitur, o būtent Londone rūpinasi vokiečių literatūra. Daugiausia tai buvo žydai iš Vokietijos ir Austrijos. Berlyne apie 1960 m. nepažinojau nė vieno žydo. Tėvas kartais turėdavo reikalų su žydų bendruomene ir pažinojo jos vadovus, bet mūsų mokykloje ar tarp skautų žydų nebuvo. Žinoma, mes miglotai suvokėme, kas nutiko prieš dvi dešimtis metų, bet nusikaltimo mastai mums buvo tokie pat neaiškūs, kaip ir jo padariniai vokiečių literatūrai ir dvasios istorijai, muzikai bei tapybai ir apskritai vokiečių visuomenei. Tai buvo baisi, bet abstrakti mūsų istorijos dalis. O dabar žmonės, kurie pabėgo arba, tikriaus, kurie galėjo pabėgti, stovėjo prieš mane, daugiausia didžiai išsilavinę, už mane visais atžvilgiais pranašesni dvasios stulpai, iš kurių apie vokiečių dvasios istoriją aš išmokau daugiau nei per visus mokyklos metus iš savo mokytojų. Anna Freud, Sigmundo Freudo duktė, Eliasas Canetti's, seras Ernstas Gombrichas, garsiojo menų mokslų *Warburg Institute* vadovas, lordas Weidenfeldas iš Vienos, drauge su Haroldu Nicolsonu vadovavęs konservatyviai leidyklai ir buvęs Aukštesniųjų parlamento rūmų narys, iš Berlyno kilusi avangardo leidėja Marion Boyars, leidusi Becketą ir Peterį Weissą, Jakovas Lindas ir filosofas Alfredas Sohn-Rethelis, laikęs save Frankfurto mokyklos atstovu, 1924 m. Berlyne gimęs anglų poetas Michaelis Hamburgeris, tapęs vienu geriausių vokiečių literatūros nuo Hölderlino iki Celano ir Bobrowski'o vertėjų į anglų kalbą, ir jo brolis Paulas Hamlynas, savąja „Octopus“ leidykla konkuravęs su kišeninių „Penguin“ knygų leidyba.

Visi jie ir dar daugybė kitų ne tik kalbėjo nuostabia vokiečių kalba ir galėjo atmintinai deklamuoti visą didžiąją vokiečių poeziją, bet ir taip mėgo vokiečių kultūrą, kad aš anuomet raudau iš gėdos. Juk mes greituoju būdu išėjome daugelį vaikystės kursų – pirmiausia amerikietiškaį su kramtomąja guma, džinsais ir Hemingway'umi; prancūziškąį su Camus, Sartre'u, su *film noir*, *Gauloises* ir šansonu; itališkąį su neorealizmu, Pavese'e ir Vittorini'u – ir tik tada vokiškąį, kurį privalėjome išėiti mokykloje. O anuomet Londone toji vokiečių kultūra staiga gyva išdygo priešais mane tokia turtinga, gili ir graži, kad man net galva ėmė svaigti. Kasdien pats tiesiogiai jaučiau, ką padarė Hitlerio vadovaujami vokiečiai ir kokiu mastu mūsų

dvasią lėmė žydai. Šiandien viskas skamba gal naiviai, bet 1960 m. man, dvidešimtmečiui, tai anaip tol nebuvo naivu. Kavinėse aplink Hampstedo geležinkelio stotį, prie kavos ir pyragaičių klausantis gyvenimo istorijų, kuriose kalbėta apie žmogžudystes ir žudynes, apie netektis ir kartėlius, apie žeminimą ir įžeidinėjimus, mano galvoje žaibiškai radosi idėja Europos, kuri buvo daugmaž kaip nepaprastai išdidintas Hampstedas: didžiulė kavinė, kurioje greta graiko siuvėjo, aludės savininko airio, senjoros Garcia'os, mano būsto savininkės, vietas turėjo ir pakistaniečių laikraščių pardavėjas, ir vištienos su kariu gamintojas indas, ir juodaodžiai turgaus prekeiviai. Visi mano turėti didybės, tapatumo, istorinės sąmonės, kilmės, tėviškės ir tėviškės meilės vaizdiniai užleido vietą idėjai pasaulio visuomenės, kurioje Europai buvo skirta iškilė, bet ne centrinė vieta, nes aš, ypač po susitikimų su Rytų Europos žmonėmis, laikiausi nuomonės, kad pakraščio padėtis ugdo didesnę pakantumą. Buvau entuziastingas kur kas vėliau trijų didžiųjų K – Kunderos, Kišo ir Konrado – išplėtotos dvasinės, ne politinės Vidurio Europos idėjos pirmtakas. Vidurio Europa su žydų renesansu centre, Vokietija kažkur pakrašty, dar už Airijos ir Albanijos. Negaliu čia išsamiai papasakoti, kokios pamišėliškos idėjos mane anuomet lankė, šiaip ar taip, aš kūriausi keistus naujo pasaulio, bet ypač Europos, sąrangos planus, kurie visi buvo gimę iš mano anuometinės kosmopolitinės netvirtos egzistencijos ir skambėjo taip utopiškai, kad pasakoti juos galėjau tik apstulbusiems gėrovams aludėje, iš kurių ypač airiai žvelgė į mane visai nieko nesuprasdami: kuo tau blogas Hitleris!? – klausinėjo jie mane.

Bet susipažinau ir su lenkais emigrantais, priėmusiais mane į garsųjį lenkų klubą, kuriame buvo šimtas įvairiausių ir įvairiaspalvių degtinių, jidiš kalbančių žmonių, turėjusių pripažinti, kad po Hitlerio žudikiškų žygių mėginimas pakylėti jidiš iki savito rango Europos kultūros kalbos yra žlugęs, buvo rumunų poetų, skelbusių savo kūrinius mažutėlaičiuose egzilio žurnaluose, ir dar daug kitų. Juk turėjo būti įmanoma įvairias krikščionių bažnyčias sutraukti po vienu skėčiu, po kuriuo dar ir žydams rastųsi vietos, taigi reikėjo ir daryti išvadas iš Antrojo pasaulinio karo katastrofos. Kol kas tik literatūra be didelio vargo galėjo įveikti sienas. Perskaičiau visą vertimais prieinamą lenkų literatūrą, tiesą sakant, – visą vadinamojo Rytų bloko literatūrą, skaičiau ir skaičiau, tiesiog rijau knygas, o norėdamas šia veikla užsiimti ir nejausti sąžinės priekaištų, susiradau Miunchene leidyklos redaktorius vietą, o paskui ten tapau leidėju, mat optimistiškai

maniau, kad leidėjo profesija ir veikla iš visų artimiausia mano vaizdiniam apie naująją Europą. Londoną, didmiestį, kuriame taip puikiai jaučiausi, turėjau palikti prieš savo valią, nes baigėsi leidimas ten gyventi. Pamėginau pasilikti be leidimo, bet policija sučiupo mane ir išsiuntė iš šalies. Į Berlyną, į pusiau padalintą miestą, ilgesniam laikui grįžti nenorėjau.

Užtruko iki 1989 m., kai pagaliau nutiko tai, ką galėjai palaikyti istorijos pabaigos idėjos epifanija: griuvo Berlyno siena. Geroji naujiena mane pasiekė į pilaitę panašiuose rašytojų namuose netoli Bratislavos, kur įvairios Čekoslovakijos rašytojų sąjungos mažumos gana taikiai triūsė prie savo darbų ir sutartinai gėrė. Atėjus tai naujienai, išgėrėme dar daugiau. Dar prisimenu, kaip važiuodamas namo, kai staiga viskas ėmė vykti lengvai ir sklandžiai, o pasieniečiai vos dienai praėjus liovėsi kalbėję baimę keliančią niūrią intonaciją, pradėjau kurti savo naujosios Europos planus. Kalbėjau, pavyzdžiui, apie jūrų Europą, taigi apie Viduržemio jūrą, vieną iš kosmopolitizmo lopšių su didžiaisiais Venecijos ir Genujos, Barselonos, Salonikų ir, kitoje pusėje, Aleksandrijos miestais, kuriuose gyvuoja visos religijos ir kalbama visomis kalbomis, kuriuose armėnai, liuteronai, serbų ir graikų stačiatikiai, žydai ir musulmonai drauge gyvena nepaisant visos istorijos; apie Vakarų pusėn atvirą Atlantą, kuris nuo Afrikos pro Portugaliją ir Ispaniją, Prancūziją ir Angliją siekia iki pat Islandijos ir nė nežinau, kiek milijonų žmonių dar nuo ankstyvųjų viduramžių aprūpina žuvimi; ir apie Baltijos jūrą, apie *Mare Balticum*, jungiančią Rostoką, Dancigą ir Karaliaučių iki Klaipėdos, Taliną, Rygą ir Peterburgą, o galiausiai Helsinkį, Stokholmą ir Kopenhagą. Prieš akis vėl regėjau senuosius kelius, pavyzdžiui, gintaro kelią nuo čia iki Romos, senuosius sausumos ir laivybos prekybos kelius; svajoju apie tai, kad galima mąstyti apie upių Europą; visos tos upės – nuo Reino iki Dunojaus ir Volgos – kur nors turi apsispręsti, į kurią jūrą jos geidžia įsilieti, jos yra didžiosios vandeningosios juostos, palaikančios Europos vientisumą, nors jas ir prižiūrėjo smulkmeniškai pasienių sargai, geidė, kad demokratinė žuvis būtų skiriama nuo komunistinės. Bent mane, bernioką iš Vitgendorfo, buvo apėmusi didi euforija! Įgyvendinti didžiąją laisvę užtruks keletą metų, bet, esant gerai valiai ir efektyviai bei nekorumpuotai organizacijai, vis tiek pasiseks: Europa kaip Renesanso laikais žingsnis po žingsnio virs veikiančia apsišvietusio proto laboratorija, o kaip tik beprasidedanti ir daugelio su baimė stebima skaitmeninė revoliucija pateiks priemones, iš esmės palengvinsiančias žmonėms našta. Viskas,

ko mes mokėmės iš Arnoldo Gehleno antropologijos apie naštos palengvinimą per pažangą ir techniką, bet niekadoms nejutome tikrovėje, dabar pasirodys gyvenime kaip juntamos permainos į gera. Dievas regi, nesu vienas tų optimistų, kurie leidosi apakinami istorijos filosofijos euforijų, bet perspektyva, kuri anuomet po 1989 m. buvo piešiama, regėjosi tokia gundanti, kad žadino svajones.

Dar regiu prieš save interneto elito skelbiamas stambias antraštes su svajomis apie skaitmenines supersmegenis, kurios algoritmais valdys prekių ir žmonių srautus, plūstančius per suvienytąją Europą. Fantastiškoji Prancūzų enciklopedijos idėja, kad padarius visus duomenis, taigi ir visas žinias, prieinamus, žmonija pasieksianti laimę, staiga regėjosi ranka pasiekiamą. Argi buvo geresnių svajonių po trumpo ir negandingo XX-ojo šimtmečio su jo karais ir milijonais žuvusiųjų, kurie Europos žemę pavertė kraujo maudynių vieta? Po liūdnojo rekordo hektabombų ir šurpių naikinimo priemonių, kurias baisingoji barbarystės ir mokslinio racionalumo sąjunga paleido į darbą ir kurios buvo sunaikinusios bet kokią taikaus sugyvenimo viltį? Tačiau žmogus, aplenkdamas visas teorijas, yra vienintelė gyva būtybė, kuri visados daro ką nors vietoj to, – taip glaustai yra suformulavęs vokiečių filosofas Odo Marquardtas. Jis prisiplanoja visko, kas tik įmanoma, o tada daro priešingai. Ir net jei turėsime galvoje, kad ne visuomet viskas pasiseka, ką esame susiplanavę, ir kad kartais reikalingas ir antras, ir trečias mėginimas siektiniams tikslams apibrėžti, vis tiek buvome priblokšti, matydami, kaip lėtai suvienytosios Europos idėja geba įsitvirtinti ir kokių sunkumų nebuvo tikėtasi, stengiantis senąsias tautinių valstybių privilegijas paversti bendraisiais Europos tikslais. Europa tapo šimtakoju, kurio smegenys neįstengė sinchronizuoti visų savo kojų. Kodėl buvo ir tebėra taip sunku sukurti pripažinimo santykius, skatinančius riboti savuosius, dažniausiai egoistinius, interesus? Jei pripažinimas reiškia „savitarpio priklausomybės suvokimą“, kaip formulavo Axelis Honnethas, tai juk turėjo būti įmanoma taip apkarpyti suverenumo pretenzijas, kad iš to galėtų turėti naudos bendrasis Europos gėris? Socialdemokratija, kuri po karo nuo Skandinavijos per Vokietiją ir Italiją iki Austrijos buvo atsakinga už interesų suderinimą, tarė „sudie“, pavirto mažumos partija. Už atsakymus dabar jaučiasi atsakingos dešinėsios ar net dešiniųjų radikalų partijos, kurių pilietinė dauguma dėl pernelyg paprastų atsakymų ligi šiol vengė. Bet juk dėl to socialdemokratijos idėja nėra mirusi! „Visur sutinkame

fenomenalią ir struktūrinę, akivaizdžią ir latentinę socialdemokratiją, tokią, kuri reiškiasi kaip partija, ir tokią, kuri daugiau ar mažiau neišraunamai įsitvirtinusi šiuolaikinio valstybingumo kaip tokio apibrėžimuose, funkcijose ir procedūrose“, – rašo Peteris Sloterdijkas.

Įprastinis atsakymas toks: pasaulis tapo pernelyg greitas ir pernelyg kompleksiškas, kad įstengtų formuluoti vientisą pasakojimą, kompleksškumas tapo burtažodžiu. Ką tai reiškia? Sociologas Arminas Nassehi sako: kompleksškumas reiškia pripažinti, kad situaciją dažnai veikia daugiau veiksnių, nei mes galime kontroliuoti. Tautinė valstybė padėjo tramdyti kompleksškumą, pilietinė gyvenimo forma sukūrė iliuziją, kad pilietis kontroliuoja savo gyvenimą. Ši kontrolės iliuzija laikėsi beveik iki tūkstantmečio pradžios. Bet dabar ji pradeda griūti. Kalbame apie kompleksškumą, nes šiuo metu kažkas kaip tik eina į pabaigą. Institucijų sąranga, prie kurios buvome pripratę, pajuto spaudimą. Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų autarkinė pramoninė valstybė kurį laiką gebėjo sudaryti įspūdį, kad pasaulį galima kontroliuoti, rizikas ir konfliktus įmanu riboti. Būta gerai organizuotų kovų tarp kapitalo ir darbo su stipriomis profsąjungomis ir darbdavių sąjungomis, būta normalių gyvenimo eigų, kurios, sakytume, gyvenimą padarė įmanomą apskaičiuoti. Būta didžiųjų draudimo institutų, kurie ekonominiu ir kultūriniu požiūriu visai neblogai tvarkėsi su egzistencine rūpyba; tai vis nuostabūs dalykai, padėję mažinti kompleksškumą.

Tatai šiandien ir veikiausiai ateityje jau dingę dalykai, ir čia yra priežastis, kodėl taip bauginamai gausėja populistinės partijos. Nebūdamos atsakingos už principinių sprendimų siūlymus, jos teikia paprastus sprendimus. Amerika *first*, Vengrija *first*, Italija *first*. Uždaryti sienas, kontroliuoti rinkas. Visi žino, kad šitaip problema nebus pašalinta. Geriausias pavyzdys yra klimato krizė: tik tuo atveju, jeigu visi pasaulio dalyviai iš tikrųjų drauge pateiktų sprendimą, didžiausia žmonijos krizė galėtų būti įveikta. Bet ne vien Amerika, net ir Vokietija nesilaiko savo pačių nustatytų žaidimo taisyklių. Šalis su rafinuočiausia automobilių technologija įrodė, kad, pasitelkusi visas kriminalines priemones, geba šias taisykles apeiti. Ir susidaro įspūdis, kad pabėgėlių krizė vyriausybei buvo net labai paranki, nes nukreipė dėmesį nuo šio aplinkosauginio skandalo. Kol galime parduoti savo automobilius, aplinkai daromą žalą mes pakenčiame.

Kur mes traukiame? Kur, išskleidusi bures, plaukia Europa? „Išskleidusi bures“ yra pernelyg poetiškas žodis tam greičiui, su kuriuo mes veržiamės į priekį, išmatuoti. Nuo saito nutrūkusi technologija, genanti mus visus ir traukianti su savimi ir tuos, kuriems mielesnis būtų lėtesnis tempas, visus tuos skeptikus, melancholikus ir persergėtojus dėl nesulaikomos pažangos, gali būti sutramdyta tik bendra valia. „Kai paskutinis Žemės rutulio užkampis, – rašo slovėnų filosofas Slavojus Žižekas, – yra techniškai užkariautas ir tapęs ekonominiu požiūriu išnaudojamas, kai bet kuris nutikimas bet kurioje vietoje ir bet kuriuo metu pasidaro greit prieinamas, kai pasitelkus tiesiogines televizijos transliacijas vienu metu galima „patirti“ kautynes Irako dykumoje ir operos spektaklį Pekine, kai laikas skaitmeniniame tinkle yra vien greitis, akimirksniškumas ir vienalaikiškumas, kai *reality show* laimėtojas yra didis tautos žmogus, – tada, taip, tada pro visas šias pamėkles prasiveržia klausimas: Kam? Kur? O kas tada?“

Klausimas štai koks: kaip tatau sustabdyti ir ar tai apskritai sustabdoma? Ar globalios sąlygos, kuriomis šiandien veikia vyriausybės, apskritai yra tokios, kad būtų galima daryti esminį poveikį? Taip priėjome problemą, dėl kurios didelės Europos dalys šią akimirką yra taip menkai simpatiškos: pabėgėlius, atvykstančius pas mus iš skurdesnių regionų. Retorinės figūros, kuriomis šiandien kone visuose Europos kraštuose pabėgėlių vargas net ne aprašomas, o veikiau užkalbinėjamas, yra tokios nepakenčiamos, kad darosi gėda būti europiečiu. Italų ministras džiaugiasi, kai laivas, gabenantis pabėgėlius, apvirsta ir juo plaukę žmonės paskęsta, nes jam nebereikės jais rūpintis, vokiečių vidaus reikalų ministras iš Bavarijos didžiuojasi, kad per jo 69-ąjį gimtadienį lygiai 69 žmonės išsiunčiami iš šalies. Europa tveriasi sienomis, lyg ją, o ne tuos kitus, pas mus bėgančius, reikėtų ginti. Ne jie kenčia vargą, bet mes, nes turime nuo jų gintis. „Die Zeit“ žurnalistas Volkeris Ulrichas neseniai klausė, ar tik čia neprasimuša pirmą kartą europiečių baimė sulaukti atpildo: jeigu jie mums padarys bent pusę to, ką mes padarėme jiems, tada jau labanakt. Kiekvienas pabėgėlio pas mus padarytas nusikaltimas atsiduria pirmuosiuose laikraščių puslapiuose, o žinutė, kad pastaraisiais metais 140 tūkstančių pabėgėlių pas mus susirado darbą ir moka socialinio draudimo įmokas, pateikiama „Įvairenybių“ skyrelyje. Pabėgėlių krizė, kaip suformulavo bulgarų apžvalgininkas Ivanas Krastevs, tapo mūsų rugsėjo 11-ąja.

Tačiau pabėgėlių krizė tėra vien dingstis slėpti principines Europos problemas. Europa pernelyg kliovėsi JAV ir dabar jaučiasi lyg iš dangaus nukritusi, kai triukšmadarys prezidentas atsisako laikytis patylomis sudarytų nerašytų susitarimų. Su Putinu kalbėtis nenorima. Anglija trokšta pati viena išmėginti laimę. Žmogus triniesi akis, sužinojęs apie Vokietijos vyriausybės sprendimą ateityje daugiau bendradarbiauti su Afrika. Dar pirmojoje suvienytosios Europos chartijoje Robertas Schumannas įrašė, kad mūsų pirmutinis interesas turis būti padėti Afrikos valstybėms sukurti solidų liaudies ūkį. Ir mūsų labai, suprantama, bet ir todėl, kad po kolonializmo šimtmečių turime įsipareigojimų Afrikai. Nelemtai karti istorijos ironija, kad pirmąjį didelį nacionalinį muziejų Senegale pastatė ne prancūzai ir europiečiai, bet kinai.

O kaip menas? Dar niekad Europoje nebuvo tiek daug meno ir dar niekad jam nebuvo skiriamas toks menkas dėmesys kaip šiandien. Net tada, kai jis nebeatrodo kaip menas, jis vis dar gali būti menas, nuo jo nepabėgsi. Iki pačių viršutinių valstybės aukštų pasklido kalbos, kad menas – kad ir kaip jis būtų suprantamas – yra galbūt vienintelis dalykas, kuris priešinasi greičiui ir nuosmukiui. Visose aikštėse, ant visų didesnių pastatų ir priešais tuos pastatus galime išvysti meną, meno rinka seniai pranokusi meno kritiką. Niekas nežino, kodėl vidutinio dydžio ir pusėtinai Gerhardo Richterio paveikslas kainuoja penkis kartus daugiau nei labai geras paveikslas iš Olandijos aukso amžiaus. Sumani ir skrupulų nepripažįstanti meno rinka manipuliuoja brangiausių menininkų kainomis, kad būtų įmanoma kontroliuoti paklausą ir pasiūlą. Bet kuris protingas meno prekybininkas nepatars jums šiandien parduoti turimo Andy'o Warholo paveikslą, nes rinka tiesiog jais užtvindyta, po dvejų metų busi geriau. Tad jūs esate priverstas laikyti paveikslą dar dvejus metus virš savo sofos, nors jis jums jau per gerklę lenda.

O literatūra? Remiantis apokaliptiniais skaičiais, kuriuos neseniai paskelbė Vokietijos knygų prekybos biržos sąjunga, kad knygų prekyba per pastaruosius dešimtį metų prarado aštuonis milijonus skaitytojų, pastangos surasti skaitytoją dar kartą didinamos. Bet tiesa yra karti – vis mažiau skaitytojų nori skaityti knygą. Daugelis skaitytojų neįstengia taip ilgai sutelkti dėmesio, kurio reikia knygai skaityti, jų gebėjimas susikaupti siekia daugių daugiausia aštuonias minutes skaitymo vienetui, paskui jis ūmiai krinta. Mintis, kad knygą *privalu* perskaityti, daugeliui žmonių yra tapusi tikru košmaru.

Tačiau savaime suprantama ir dėkui Dievui, kad šie slogūs duomenys nekliudo nė vienai leidyklai kasmet vėl mėginti iš naujo. Tai reiškia: kasmet išleidžiama daugiau knygų mažesniais tiražais. Rašytojas priklauso mažumai, kuri, kaip ir dera kultūringai tautai, yra daugiau ar mažiau priklausoma nuo valstybės: jis gyvena nebe iš pajamų ar tik menka dalimi iš jų už parduotas knygas, bet pirmiausia iš premijų, stipendijų, mecenatų dotacijų, miestų raštininkų tarnybų ir panašių dalykų.

Kadangi laikraščiai ir žurnalai susiduria su dideliais sunkumais ir kenčia nuo nuolat mažėjančio skaitytojų ir reklamos užsakovų skaičiaus, iš šios pusės nėra ko tikėtis pagalbos. Geriausi, senas tradicijas turintys, garsiausi literatūros ir kultūros žurnalai, kuriuos turime Vokietijoje – „Die Neue Rundschau“, „Der Merkur“ ar „Sinn und Form“, retai pasiekia didesnę nei 3 tūkstančių egzempliorių tiražą, o jei prisiminsite, kad pusė šių tiražų keliauja į bibliotekas ir kultūros institutus, tada įsivaizduosite augančio skurdo mastą.

Kitaip sakant, rašytojas ir jo literatūra valstybei kainuoja daug pinigų, kuriuos jis, dėkui Dievui, užsidirba iš mūsų mokesčių. Tokie keisti žanrai kaip poezija arba esė, kuriais mes garsėjame nuo vokiečių romantizmo laikų, įrašyti į Raudonąją knygą, nors studentų skaičius nuolat didėja.

Bet klaidinga būtų dabar pulti į kultūrinį pesimizmą ir kalbėti kaip nostalgikiškai praeities gražintojai. Anksčiau tikrai nebuvo geriau. Pozityviai kalbant, mes patiriame kultūros sąvokos kaitą, bet dar nežinome, kur ji pasisuks. Mano nuomone, tai pasakytina apie visą Europą. O kiekvienai kartai, ir ateinančiai, lyg antikos Sizifui, tenka risti į kalną savo akmenį, jei ji nenori, kad akmuo užsiristų ant jos. Pasaulio totalumas, tikėjimas jo tvirtybe yra griuvę. Ar melancholija, *acedia*, juodoji tulžis bus viešpataujantis mūsų suvokimo būdas? Ir ar tokie vadinamieji politikai kaip Trumpas arba atvirai fašistinė Turkija yra Europos sutemų simptomai, ar tik laikini krizinės akimirkos ženklai. Juk krizė yra ne kas kita kaip perėjimas, juk krizė nėra nuolatinė, ji nėra tvari. Jeigu čia tik krizė, užklupusi mus, nes per greitai ir pernelyg ryžtingai buvome sumanę vaduotis iš 20-ojo šimtmečio kankynių ir grandinių, tada gal rasis kas nauja. Klausimas būtų, ar mums dera laukti sienas peržengiančio, viską ir visus savo mąstysenai pajungiančio neoliberalizmo triumfo ir galutinio išsipildymo, ar įstengsime suteikti kitą prasmę mūsų trapiam egzistencijai vis trapiam reaguojančioje planetoje, kuri nebuvo sumanyta dešimčiai milijardų žmonių ir jau šiandien juos

sunkiai bepakelia. Tikra tik tai, kad naujausia Nojaus arka, jeigu ji dar apskritai bus pastatyta, nebus iš medžio.

Viskas, ką darome, byloja prieš mus. Mes nuodijame orą ir teršiame jūras, kankiname žemę ir gyvius; iš esmės esame užsiėmę tuo, kad savo daromą žalą stengiamės sumažinti priemonėmis, kuriančiomis naują žalą. Visos technologijos ir racionalumas neįstengia mums sukliudyti, mes kasame sau kapą. Europa to nenusipelnė. Pasakojimas, prasidėjęs tarp trijų jūrų, supančių permainingiausią Žemės veidą, negali ir neturi išsekti po pirmojo solidaraus mėginimo vienyti. Europos piliečiai privalo atremti visus siekius nuslopinti tą vieningą balsą. Jie yra suverenai. Jeigu Europa subyrės dėl cinizmo, nuobodulio ir politinės tuštybės, dabartinėmis globaliomis sąlygomis dar vieno šanso ji nebegaus.

Ar galima įsivaizduoti piliečių sąjūdį, kuris ne apsipylęs tautiniu prakaitu, ne dėl pirmenybės laikomo ideologinio intereso ir ne kitų sąskaita dar kartą imtųsi ginti Europą? Pilietinį sąjūdį už Europos kultūros įvairovę, už jo kraštovaizdžius ir erdves, peržengiančias visas sienas? Šiaip ar taip, šiuo metu viešpataujantis nepasitenkinimas, abejingumas ir atkaklus priešiškus nėra palankūs naujam Renesansui įsižiebt.

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius